

binnen de regio, noch als het gaat om de vraag van binnen de regio voor zover die zich richtte op aanbod buiten de regio.

Al is hantering van een regionaal perspectief dus niet onproblematisch, toch heeft dit boek over de geestelijke gezondheidszorg in Zuid-West Gelderland heel veel te bieden. Zo verschaft Vijselaar in het eerste hoofdstuk een prima overzicht van de totstandkoming en ontwikkeling van de diverse GGZ-voorzieningen in deze regio in de hele twintigste eeuw. In de andere hoofdstukken komen behalve het gemeentelijke krankzinnigenbeleid van Tiel achtereenvolgens aan bod: de rol van de provinciale overheid en de organisatie van de voor- en nazorg in Gelderland (1934-1964), het Herstellingsoord Lunteren van de Bond van Nederlandsche Onderwijzers, de Psychiatrische Afdeling van het Gemeente Ziekenhuis Arnhem – de vermoedelijk oudste ‘PAAZ’ van Nederland –, een eeuw verslavingszorg in Arnhem en Nijmegen, de therapeutische vernieuwingen in Wolfheze onder het directoraat van Van der Drift en, tot slot, Veluweland, de neurosekliniek en later therapeutische gemeenschap van G.W. Arendsen Hein (1949-1977). Zoals in de inleiding staat aangegeven ontbreken de kinder- en jeugdpsychiatrie, de ouderenzorg en de geschiedenis van de beschermende woonvormen. Daar zou ook de ‘zwakzinnigenzorg’ nog aan kunnen worden toegevoegd.

Het boek over Zuid-West Gelderland is in meer dan één opzicht vernieuwend. Het gehanteerde regionale perspectief is vrij nieuw, maar verdient nog nader te worden doordacht. De themakeuze voor de hoofdstukken levert tal van nieuwe inzichten op, alleen al omdat het veelal niet eerder onderzochte onderwerpen betreft. De analyse van patiëntendossiers heeft bovendien een grote meerwaarde mede omdat zij zicht bieden op het therapeutisch traject van patiënten. Kortom: een aanrader!

Marijke Gijswijt-Hofstra, Universiteit van Amsterdam

Dijk, K. van, *The Netherlands Indies and the Great War, 1914-1918* (Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land en Volkenkunde 254; Leiden: KITLV Press, 2007, 674 blz., €39,50, ISBN 978 90 6718 308 6).

De laatste jaren groeit de belangstelling voor de geschiedenis van Nederland in de Grote Oorlog gestaag. Weliswaar was Nederland – gelukkig – geen partij in deze oorlog, maar de invloed ervan blijkt toch veel groter dan lang aangenomen. En geldt hetzelfde niet voor het Nederlandse koloniale rijk? Kees van Dijk heeft in deze omvangrijke studie als eerste de effecten van de Eerste Wereldoorlog op het politieke en economische leven in Nederlands-Indië onderzocht. Naast eerdere studies naar deelaspecten, baseert hij zich vooral op toenmalige perspublicaties en bestuursarchivalia.

Van Dijk neemt een lange aanloop voor hij toekomt aan de eigenlijke oorlogsgeschiedenis. Hij licht de koloniale wereldorde na 1870 uitvoerig toe, Nederlands kwetsbare positie daarbinnen en de oplossing die het zoekt in een

rigoreus neutraliteitsbeleid, een krijgsmacht die tenminste schendingen van die neutraliteit kan afslaan en een voorbeeldig koloniaal beleid. De welbekende ethische politiek koppelt Van Dijk namelijk aan de vrees om bij vermeend wanbestuur uit de koloniale macht te worden ontzet, zoals Spanje overkwam in 1898. Veel aandacht heeft hij ook voor de ontstaansgeschiedenis van de eerste nationalistische groeperingen, vooral bij wijze van eerherstel voor de Indische Partij onder leiding van E.F.E. Douwes Dekker.

Veel nieuwe informatie geeft Van Dijk in zijn overzicht van de reactie van de koloniale overheid en de verschillende bevolkingsgroepen op het uitbreken van de oorlog, die varieerde van hamsteren tot collecties voor de Rode Halve Maan. Maar de kern van de politieke ontwikkelingen die hij bespreekt is de wisselwerking tussen de jonge nationalistische beweging en het koloniaal bestuur onder invloed van de oorlog. Dit is geen verrassende, maar wel een begrijpelijke keuze. Een kolonie valt of staat met de relatie tussen het koloniale gezag en de gekoloniseerde bevolking, waarvoor de nationalistische beweging als spreekbuis fungeerde. Aanvankelijk was deze bepaald niet rebels en de para-militaire verenigingen die wantrouwende Nederlanders oprichtten om de koloniale orde te bewaren (de zogeheten 'ordebonden') waren dan ook volstrekt overbodig. Wel liepen vanaf het begin de sympathieën uiteen. De meeste Nederlanders waren pro-Brits, de meeste Indonesiërs als moslims pro-Turks en daarom ook pro-Duits. Maar het zo gevreesde pan-islamisme was volgens Van Dijk niets meer dan een Nederlandse complottheorie. Reëler bleek het Duits-Indiase spionagenetwerk, met Nederlands-Indische vertakkingen. Behalve Douwes Dekker waren hierbij enkele Duitse zakenlui, steunpilaren van het koloniale bedrijfsleven, betrokken.

Als kristallisatiepunt voor de politieke ontwikkelingen fungeerden vanaf 1915 plannen voor de invoering van de dienstplicht voor Europeanen en voor Indonesiërs. Alleen dat laatste zou een werkelijke verdediging van de archipel mogelijk maken. Het plan voor een 'inheemse militie' leidde aan Nederlandse zijde tot een scherp conflict tussen ethici die de bevolking als bondgenoot en de conservatieven die haar als potentiële vijand zagen. Ook binnen de nationalistische beweging werkte het als een splijtzwam. Sommige groepen zagen de dienstplicht als wisselgeld om politieke en sociale hervormingen te kunnen eisen. Radicaal links was principieel tegen, evenals Den Haag.

Radicaal links won hierdoor maar vooral door de na 1917 snel verslechterende economische en sociale situatie aan invloed. Tot 1917, zo zet Van Dijk in een aantal hoofdstukken uiteen, floreerde de koloniale exportsector door het verminderde vaderlandse toezicht en het openleggen van de Amerikaanse en Japanse markt. Daarna brachten import- en exportverboden en snel krimpende scheepsruimte de koloniale economie in 1918 vrijwel tot stilstand. Dreigende hongersnood en epidemieën zorgden voor grote sociale onrust. Onvrede bij leger en vloot deden de pijlers onder het koloniale gezag wankelen. Economische en politieke ontwikkelingen grepen in de tweede helft van 1918 als tandwielen in elkaar en leken het koloniaal gezag te vermalen. Met mooie beloften en een hard repressief beleid wist het koloniaal gezag te overleven, maar ontmaskerde al doende zijn ethische pretenties. De nationalistische beweging had aan het eind van de oorlog haar eenheid en onschuld verloren.

Met deze conclusie onderstreept Van Dijk de in de inleiding aangehaalde oude stelling van getuige-deskundige J. van Baal, die de koloniale staat vergeleek met een onderneming waarin de continuïteit van het bedrijf en niet de belangen van de aandeelhouders centraal staan. Het is een van de weinige keren dat Van Dijk expliciet refereert aan historische theorievorming. Dat is jammer, want nu moet de lezer zelf de ingrediënten binnen het historisch debat plaatsen. Zo kan bijvoorbeeld de discussie over de inheemse militie ook gelezen worden als een lakmoesproef voor de koloniale staatsvorming. Maar vooral ook omdat Van Dijk zijn beginvragen naar de effecten van de Eerste Wereldoorlog op het politiek en economisch leven gaandeweg niet verder uitwerkt, krijgt zijn studie een wat caleidoscopisch karakter en is de samenhang binnen en tussen de politieke en economische onderdelen niet altijd even duidelijk. De jacht op de Duitse lichte kruiser *Emden* en het verval van de batikindustrie hebben geen vanzelfsprekende relatie. Daar staat tegenover dat Van Dijk een vracht aan nieuw materiaal toegankelijk heeft gemaakt en diverse onderwerpen uitputtend bespreekt. Daarom is deze studie ook een waardevol fundament voor verder onderzoek naar Nederlands koloniale rijk in de Eerste Wereldoorlog.

Petra Groen, Universiteit Leiden/Nederlands Instituut voor Militaire Historie

Bleich, A., *Joop den Uyl 1919-1987. Dromer en doordouwer* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2008, Amsterdam: Balans, 2008, 544 blz., ISBN 978 90 5018 818 0).

‘Ik word later minister-president’, vertrouwde het 12-jarig schooljongetje Joop den Uyl zijn jongste zusje Map toe. Toen hij in de loop van 1943 een relatie aanknoopte met Liesbeth van Vessem, met wie hij in augustus 1944 zou trouwen, vroeg hij haar, of zij het bezwaarlijk vond als hij later minister-president zou worden. De eerste bekentenis kan nog worden afgedaan als jeugdige grootspraak, de vraag aan Liesbeth getuigt van een intens gevoelde roeping. Van het harde verzetswerk hield hij zich verre, want dat vond hij te gevaarlijk. ‘Ik ben voor na de oorlog,’ luidde zijn rechtvaardiging.

Al zat het besef dat samenleving en politiek ertoe deden er al vroeg in, in zijn jongelingsjaren was Den Uyl toch eerder een tobbende twijfelaar, nog stevig verankerd in de gereformeerde cultuur waar worstelen met de Waarheid een vormend adagium was. Aan deze jonge Den Uyl kent Anet Bleich een vitalistisch-romantische levenshouding toe: een hartstochtelijke dromer die inspiratie put uit poëzie en literatuur en hunkert naar een intens en groots leven, maar door zijn getob en getwijfel daaraan nog weinig concrete richting weet te geven. De bezettingstijd was er voor nodig om daarin ingrijpend verandering te brengen. In een mum van tijd ontwikkelde Den Uyl zich van een sociaal voelende rechtse christen tot sociaal-democraat. Tijdens zijn in 1936 aangevangen studie economie aan de Universiteit van Amsterdam waren zijn geloofs zekerheden al onder druk komen te staan, maar het was de ook

persoonlijk beleefde onmacht van de kerk om de Joden te redden die hem definitief losmaakte van het gereformeerde geloof. De brute overval van de Duitsers en wat daarop volgde scherpten bij hem een democratie-opvatting, waarin hij aan de massa, die hij voordien met de nodige minachting had benaderd, een actieve rol toekende om de democratie krachtig en levendig te houden. Het dragen van verantwoordelijkheid en het nemen van beslissingen mochten niet langer exclusief toevallen aan een smalle bovenlaag. Het hooghouden van de menselijke waardigheid en het opkomen voor de rechten van de massa waren de primaire taken van de politiek. Dat hij zelf daaraan zijn aandeel moest leveren, stond voor hem vast. Dat zijn doel alleen via de sociaal-democratie viel te bereiken, kwam toen ook vast te staan. Zijn politieke carrière na de oorlog in en via de Partij van de Arbeid was een logisch gevolg van deze gerijpte inzichten.

De kracht van deze prettig leesbare biografie ligt in de beschrijving en analyse van de denker Den Uyl, wat hij in de eerste veertig jaren van zijn leven toch vooral was. Daarbij besteedt Bleich veel aandacht aan de persoon van Den Uyl en diens karaktervorming, die zij met behulp van een trefzeker vocabulair raak weet te schetsen: cerebraal, erudiet, met het hoofd in de wolken, verlegen, eindeloos filosoferend en tobbend, wikkend en wegend. Dat is de dromer uit de ondertitel. De doordouwer Den Uyl komt pas vanaf 1962 in beeld, als hij wethouder in Amsterdam wordt. Vanaf dan ligt het accent in de biografie op het publieke leven, waarin Den Uyl als volksvertegenwoordiger en bestuurder volop de gelegenheid krijgt aan zijn weloverwogen opvattingen handen en voeten te geven. Het overgrote deel van de biografie gaat over dit leven, al laat Bleich de kans niet liggen om hier het persoonlijke met het publieke te verbinden; gezin en Liesbeth – even temperamentvol en ambitieus als haar man, wat vaak tot ongemakkelijke situaties heeft geleid – hebben op de nodige momenten een belangrijke invloed gehad op de politicus Den Uyl, zo toont de biografie aan.

Bleich heeft de pech dat er over de publieke Den Uyl intussen al heel wat is afgeschreven, zodat zij over deze Den Uyl weinig nieuwsfeiten en nieuwe inzichten kan aanreiken, althans wat de Haagse politiek betreft. Met name de carrière na 1967, toen Den Uyl voor het eerst lijsttrekker van de PvdA werd, vervolgens fractieleider in de Tweede Kamer, daarna in 1973 minister-president, in 1977 weer fractieleider, in 1981 vice-premier en een jaar later opnieuw fractieleider, is meer dan eens voorwerp geweest van gedegen onderzoek. Ook Bleichs onderzoek is degelijk te noemen. Zij heeft onder meer de moeite genomen om de meeste hoofdrolspelers uit Den Uyls omgeving nog eens te interviewen. Uit deze interviews citeert zij rijkelijk, wat veel passages oplevert waarvan de lezer alleen maar kan smullen. Maar dat alles heeft geen aanknopingspunten opgeleverd voor een fundamentele retouchering van het beeld dat Den Uyls bevlogenheid smoorde in de harde praktijk van de alledaagse politiek, dat die bevlogenheid hem verre hield van de lenigheid om met politieke tegenstanders zo handig om te gaan dat weerstanden tegen zijn politieke doelen konden worden overwonnen, en dat de geringe politieke oogst van zijn publieke leven aldus mede te wijten is aan zijn manier van politiek bedrijven.